

A REFORMÁCIÓ ÉS A KATOLIKUS MEGÚJULÁS LATIN NYELVŰ IRODALMA

SZERKESZTETTE

BÉKÉS ENIKŐ – KASZA PÉTER – KISS FARKAS GÁBOR –
LÁZÁR ISTVÁN – MOLNÁR DÁVID

MTA

Bölcsészettudományi

Kutatóközpont

Irodalomtudományi

Intézet

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

**A reformáció és a katolikus megújulás
latin nyelvű irodalma**

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2019

CONVIVIA NEOLATINA HUNGARICA 3.

A reformáció és a katolikus megújulás latin nyelvű irodalma

Szerkesztette

Békés Enikő – Kasza Péter – Kiss Farkas Gábor –
Lázár István – Molnár Dávid

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2019

A kötet tanulmányai előadás formájában elhangzottak
a Debrecenben, 2017. december 7–9. között megrendezett III. Neolatin Konferencián.

A kötet a következő intézményekkel jelent meg közös kiadásban:
MTA–ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport
(<http://hece.elte.hu/>),
Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára,
MTA BTK Irodalomtudományi Intézet,
SZTE BTK Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék,
MTA–SZTE Antikvitás és Reneszánsz Kutatócsoport

© Szerzők, 2019
© MTA BTK, 2019

ISBN 978-615-5478-69-7
ISSN 2416-125X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát
az egyes fejezeteket illetően is

Tartalom

Előszó	7
--------------	---

BEVEZETŐ TANULMÁNY

IMRE MIHÁLY

Üdvérték és esztétikai érték kettőssége latinul a protestantizmus kulturális modelljében	11
---	----

HISTÓRIA

TÓTH GERGELY

„Matthias Augusto similis”. Mátyás király a kora újkori protestáns műtszemléletben	45
---	----

PETNEHÁZI GÁBOR

Variációk Dánielre. Az isteni bosszú és gondviselés a 16. századi humanista történetírás nyelvében (Sleidanus, Budina és Forgách)	57
---	----

NAGY GÁBOR

„Scriptum Cajanaburgi Lapponum, festo Sanctae Birgittae anno MDCXXXIII”. Johannes Messenius életéről és koráról	73
--	----

PAP LEVENTE

A 17–18. századi székelyföldi történetírás a katolikus vallási megújulás szellemében. Lakatos István <i>Siculia</i> ja	92
---	----

KÖLTÉSZET ÉS A REFORMÁCIÓ

SZABÓ ANDRÁS

Két ismeretlen wittenbergi verseskötet a 16. század végéről	105
---	-----

MÓRÉ TÜNDE

Változatok a dicséretre. Szikszai Fabricius Demeter és Szikszai Fabricius Balázs Wittenbergben	112
---	-----

SIMON LAJOS ZOLTÁN

Bukolikus költészet a reformáció korában. Joachim Camerarius és Petrarca	121
--	-----

SZÉKELY GÁBOR

Kecskeméti Agricola János eklogája Titus Amicinusához. Egy elfeledett humanista költő kapcsolatrendszere és egy antik műfaj aktualizálása	131
--	-----

TÓTH SÁNDOR ATTILA

A protestáns neolatin költészet gyökerei. Filiczki János (1580–1622) latin nyelvű életrajzairól és (latin–görög) költészetéről 151

BOBAY ORSOLYA

„*Prospera lux oritur*”. Ulrich Faber költeményének szerepe a kora újkori biblikus költészetben és patrónusi rendszerben 164

BIBLIA ÉS HUMANIZMUS

KNAPP ÉVA

Palingenius *Zodiacus vitae*ének magyarországi fordításai 173

MOLNÁR DÁVID

Zsoltár, antifóna, antifónaparafrázis? Pietro Illicino verskéziratai az ELTE Egyetemi Könyvtárban 184

POSTA ANNA

A bölcsességi irodalom verses parafrázisai a protestantizmus 16. századi neolatin költészetében: Georgius Purkircher és Eobanus Hessus 205

PÁZMÁNY ÉS A JEZSUITÁK

SIMON JÓZSEF

Pázmány és Zabarella 217

BÁTHORY ORSOLYA

„Deák légyen ám!...” Pázmány Péter *Peniculus papporum* című vitairatának latinsága 229

BENEI BERNADETT

Auctor eius ignotus est. Egy 18. század eleji jezsuita vitairat keletkezési körülményeiről 245

SÁNTA SÁRA

Katolikus megújulás és antikvarianizmus.

Hidi Gergely *Celebriorum Hungariae Urbium...* (1701) című munkája 254

A KATOLIKUS EGYHÁZ KRITIKÁJA ÉS ALTERNATÍV ÉLETUTAK

MÁTÉ ÁGNES

Pápa-apák egy felbomló család élén. A katolikus egyház kritikájának néhány toposza Itália és Közép-Európa között 265

TÓTH ORSOLYA

Andreas Helwig és az Antikrisztus 278

SZABÓ ÁDÁM

Egy nikodémista sikertörténet. A radikális heterodoxia rejtőzködési lehetőségei Ernst Soner (1572–1612) példáján 289

„*Matthias Augusto similis*”

Mátyás király a kora újkori protestáns műltszemléletben

A Mátyás-kultusz főbb komponensei: humanizmus, propaganda, nosztalgia

Ha Hunyadi Mátyás magyar király kora újkori recepciójának fő összetevőit vizsgáljuk, elsőként az itáliai humanizmus Mátyás-képét kell említenünk. Ennek lényege – amint azt Klaniczay Tibor kiválóan megragadta – a *virī illustres* humanista kultusza. Az antik minták itt is meghatározóak voltak (Plutarchos, Suetonius életrajzai, illetve Valerius Maximus nevezetes munkája), amelyek nyomdokain a 15. században felvirágozott a biográfia, illetve a biográfiagyűjtemény és anekdotagyűjtemény műfaja.¹ Mátyás pedig azért kerülhetett a *virī illustres* közé, és azért lehetett számos magasztaló alkotás tárgyává, mert a magyar uralkodóra az itáliai humanisták nemcsak mint bőkezű mecénásra tekintettek, hanem úgy is, mint a törökök és a huszita eretnekek reménybeli legyőzőjére, Itália és a kereszténység védelmezőjére, Bizánc jövőbeni felszabadítójára.² Legnagyobb hatású műve ennek a humanista irodalomnak egyértelműen Bonfini magyar története. A *Decasok* Mátyásról szóló része egy valóságos Suetonius-féle életrajz, annak minden kellékével. Mátyás igazi nagy személyiség, *vera nobilitasszal*, egyben római, Corvinus-eredettel,³ aki mellett ott a *virtú* és a *fortuna*, s aki megküzd a sors minden akadályával – erényei számosak, s még gyarlóságait is a nagyszerűség fénye vonja be.⁴ Ez a

¹ KLANICZAY Tibor, „A nagy személyiségek humanista kultusza a XV. században”, in KLANICZAY Tibor, *Pallas magyar ivadéka*, 41–58 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985), 41–53.

² Ld. KLANICZAY Tibor, „A keresztshad eszméje és a Mátyás-mítosz”, in KLANICZAY Tibor, *Hagyományok ébresztése*, 166–190 (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1976); PAJORIN Klára, „Humanista irodalmi művek Mátyás király dicsőítésére”, in *Hunyadi Mátyás: Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*, szerk. RÁZSÓ Gyula, V. MOLNÁR László, 333–361 (Budapest: Zrínyi Kiadó, 1990); SZÖRÉNYI László, „Janus Pannonius és a Hunyadiak”, in SZÖRÉNYI László, *Harmóniára teremtve: Tanulmányok Mátyás királyról*, Kisebbségkutatás Könyvek, 45–61 (Budapest: Lucidus Kiadó, 2009), 47–49.

³ Az utóbbi Ransanustól ered. Ld. KULCSÁR Péter, „A Corvinus-legenda”, in KULCSÁR Péter, *Eszmék, legendák, történelem és történetírás (tanulmányok)*, Kisebbségkutatás Könyvek, 69–97 (Budapest: Lucidus Kiadó, 2010), 73–76, 84–88.

⁴ Bonfini művének Mátyás uralkodásáról szóló részét ld. Antonius DE BONFINIS, *Rerum Ungaricarum decades, Tom. I–III; Tom. IV, Pars I; Tom. IV, Pars II. (Appendix, Fontes, Index)*, edd. (I–IV/1:) Iosephus FÖGEL, Béla IVÁNYI et Ladislau JUHÁSZ, (IV/2:) Margarita KULCSÁR et Petrus KULCSÁR, BSMRAe: Saeculum XV – BSMRAe: Series nova, I (Lipsiae–Budapestini: B. G. Teubner – K. M. Egyetemi Nyomda – Akadémiai Kiadó, 1936–1976), 3.9.1–4.8.286. Magyar fordítása: Antonio BONFINI, *A magyar történelem tizedei*, ford. KULCSÁR Péter (Budapest: Balassi Kiadó, 1995), 696–901. Bonfini művére általában ld.

remekül megírt, dinamikus életrajz továbbítja majd a korábbi humanista panegyricusok hangnemét, gondolatait is.

Az itáliai Mátyás-képpel szoros kölcsönhatásban volt a király saját propagandája, minthogy Mátyás az onnan jövő sztereotípiákat erősítette, illetve használta ki,⁵ de egyben maga is tudatosan formálta saját imázsát. Ez az imázsépítés részben Mátyás humanista diplomatáinak szónoklataiban és egyéb munkáiban tűnik ki,⁶ részben pedig a király diplomáciai leveleiben ragadható meg. Mátyás saját magáról alkotott képének lényege, hogy ő a nagy Hunyadi János fia, így ő is törökverő hős kvázi a születés jogán, tehát csak benne lehet bízni, hogy kiűzi a pogányt Európából – feltéve, ha adnak neki pénzsegélyt, illetve ha a császár és a pápa támogatja őt. Amikor aztán a török támadás egyre csak késett, ugyancsak Mátyás volt az, aki a felelőst megtalálta – természetesen mindig másban.⁷ A király diplomáciai levelezése bizonyíthatóan hatott a későbbi recepcióra, mivel már a 16. században több másolatban terjedt,⁸ és amint látni fogjuk, egy korabeli történetíró fel is használta őket.

Témánk szempontjából fontos még az „alulról jövő” Mátyás-nosztalgia. Bonfini maga is említi ezt a jelenséget Mátyás halálakor, s mivel szerzőnk az 1490-es évek elején többnyire Magyarországon tartózkodott, hihetünk is neki.⁹ A trónutódlás körüli káosz

KULCSÁR Péter, *Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése*, Humanizmus és reformáció 1 (Budapest: Balassi Kiadó, 1973). Békés Enikő felhívja a figyelmet, hogy Bonfini leírása Mátyás külsejéről jelentős részben Plutarkhosz Nagy Sándor-életrajzára vezethető vissza, de hatással lehetett rá Suetonius Caesar-, illetve Augustus-életrajza is. Ld. Enikő BÉKÉS, „Physiognomy in the Descriptions and Portraits of King Matthias Corvinus”, *Acta Historiae Artium* 46 (2005): 51–97, 67–69. Bonfini Mátyás-jellemzésének valós részleteire is felhívja a figyelmet – az idealizáló elemek mellett – LÁZÁR István Dávid, „Idealizált vagy reális ábrázolás? – Mátyás-portrék Antonio Bonfini műveiben”, in *Haereditas Graeco-Latinitatis III. A fény az európai kultúrában és tudományban*, szerk. TÓTH Orsolya, 180–186 (Debrecen: Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszéke, 2016).

⁵ Szép példája ennek, hogy Mátyás egy (vagy akár több), a *Valerius* családnevet tartalmazó római feliratot hozatott Erdélyből Budára, ezzel is igazolandó Ransanus, illetve az ő elméletét még jobban kidolgozó Bonfini fikcióját, miszerint a Hunyadiak a római Valerius Corvinus családtól erednek. Ld. RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, „A Corvinus-legenda és a régészeti emlékek”, in RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes, *„Nympha super ripam Danubii”: Tanulmányok a XV–XVI. századi magyarországi művelődés köréből*, Humanizmus és Reformáció 28 (Budapest: Balassi Kiadó, 2002), 103–108.

⁶ Erre további irodalommal ld. SZÖRÉNYI László, „A diplomáciailag felhasznált Attila – Janus Pannonius Mátyás követeként Rómában”, in SZÖRÉNYI, *Harmóniára teremtvé...*, 79–95.

⁷ A levelezés kiadását ld. *Mátyás király levelei: Külügyi osztály*, kiad. FRANKÓI Vilmos, a 2008-as kiadást s. a. r. MAYER Gyula, I–II. (Budapest: Nap Kiadó, 2008.) A levelek tartalmára ld. FRANKÓI Vilmos, „Mátyás király mint levélíró”, in Uo., 24–89, különösen 47–70. Még ld. V. KOVÁCS Sándor, „Utószó”, in MÁTYÁS KIRÁLY, *Levelei 1460–1490*, vál., gond., utószó, jegyz. V. KOVÁCS Sándor, ford. BALLÉR Piroska (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986), 177–185.

⁸ Erre újabban ld. PETNEHÁZI Gábor, „Kovacsóczy Farkas kéziratoss feljegyzései és a 16. századi Mátyás-hagyomány (Elvesztett históriás énekeink nyomában)”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 116 (2012): 281–299, 288.

⁹ BONFINI, *Rerum Ungaricarum decades...*, 4.8.278–286; magyar fordításban: BONFINI, *A magyar történelem tizedei...*, 900–901.

bizonyosan erősítette az erős kezű király utáni vágyat, majd a 16. század eleji nemesi nacionalizmus is, amely – egyebek mellett – a nemzet által választott, magyar származású király követelésében öltött testet.¹⁰ Később a török hódítás még inkább megszépítette, vágyott aranykorra tette a Hunyadiak idejét.¹¹ Ehhez járult még az a körülmény, hogy a Habsburgok igyekeztek befektetni a Mohács után már ellenségnek számító (lengyel) Jagelló-dinasztia magyar- és csehországi uralmának emlékét, s ehhez jó ellentétként szolgált a török ellen sikeresen küzdő Mátyás alakja (akihez képest a Jagellók „elzüllöttek”).¹²

A folklórban is korán feltűnt a király alakja. Kríza Ildikó néprajzkutató rámutat, hogy már a Jagelló-korban is keletkeztek nosztalgikus Mátyás-énekek, versek.¹³ A Mátyás-emlékezet eme regisztere annyira erősnek bizonyult, hogy még a történetírásba is átszivárgott. Bencédi Székely István és Heltai Gáspár krónikaiban már vannak Mátyás-trufák, -anekdoták, így ők a Mátyás-néphagyománynak nem annyira kiindulópontjai, hanem már első összegzői.¹⁴ A 16. század második felében két históriás ének is született Mátyásról, Görcsöni Ambrus és Ilosvai Selymes Péter tollából.¹⁵

Mátyás-kultusz a 16. században:

hogyan lett az uralkodó a protestáns múltszemlélet egyik kulcsfigurája?

Bár a 16. században a magas nivójú humanista kortörténetet katolikus diplomata-főpapok művelték (Brodarics, Oláh, Verancsics, Forgách),¹⁶ a távolabbi múltba inkább a reformátorok tekintettek vissza, új értelmezési kísérletekkel, illetve narratívateremtő igénnyel. 1539-ben írott versében (*Az zsidó és magyar nemzetről*) Farkas András a szkíta eredet és zsidó–magyar sorspárhuzam tematizálása mellett nem zárkózott el a középkori Magyarország magasztalásától sem, és Mátyás uralkodása jelentette számára a fénypontot („hatalmas Mátyás kerál”-nak nevezi) – amint arra Horváth János figyelmeztet.¹⁷ Ehhez hozzátehetjük még, hogy a hódítások között, amelyekkel Farkas szerint

¹⁰ Ld. KUBINYI András, „Az 1505. évi rákosi országgyűlés és a szittyia ideológia”, *Századok* 140 (2006): 361–374, 367.

¹¹ Vö. TRINGLI István, *A Mátyás-kép a történetírásban*, Történelemtanárok Egylete, Kossuth Klub, 2008. október 4–5. Az előadás rövidített, írott változatát ld. <https://docplayer.hu/7047172-Tringli-istvan-a-matyas-kep-a-tortenetirasban-az-cloadas-rovidített-írott-változata.html>.

¹² Uo.

¹³ KRÍZA Ildikó, *A Mátyás-hagyomány évszázadai*, Néprajzi Tanulmányok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2007), 28.

¹⁴ Az említett Mátyás-anekdotákra ld. Uo., 28–36.

¹⁵ Ezekre újabban ld. PETNEHÁZI, „Kovácsóczy Farkas...”, 292–299.

¹⁶ E történetírókra s műveikre újabban ld. KASZA Péter, „Főpap történetírók a 16. században”, in *Egyházi társadalom a magyar királyságban a 16. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, Series Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis XVII (Pécs: Pécsi Hittudományi Főiskola, 2017), 393–407.

¹⁷ Ld. FARKAS András, „Az zsidó és magyar nemzetről”, in *Régi magyar költők tára II.: A XVI. századbeli magyar költők művei, 1. (1527–1546)*, szerk. SZILÁDY Áron (Budapest: MTA, 1880), 19; vö. HORVÁTH

Isten részeltette a magyarokat, ott van Csehország és Szilézia, amelyek Mátyás szerzeményei voltak.¹⁸ Ez a visszaemlékezés mutatja, hogy a reformátorok úgymond „beengedték” Mátyást saját műltszemléletükbe – köszönhetően a király nagy népszerűségének –, és igyekeztek alakját saját elképzeléseik szerint formálni.

Itt említhető még meg Brenner Márton beszercei származású szebeni orvosdoktornak, egyben tudós humanistának az előszava Bonfini első három *decasá*hoz 1543-ból. Brenner is magáévá teszi Mátyás, illetve Bonfini álláspontját, miszerint a király meg sem állt volna Bizáncig, ha a szomszédos fejedelmek nem támadják őt, illetve nem akadályozzák meg üdvös vállalkozásában – és közben odaszúr a tétlen, hadi fegyelmet elhanyagoló II. Ulászlónak is.¹⁹ Mindkét állítás – a külhoni fejedelmek, illetve Ulászló hibáztatása – meggyökerezik később a Mátyás uralmáról szóló szövegekben.

Éppen a Brenner-féle Bonfini-kiadás az egyik fő forrása Philip Melanchthon ama értekezésének, amely 1551-ben jelent meg, más neve alatt, de bizonyosan a nagy reformátor tollából.²⁰ Melanchthon a kötelező humanista erénycsokor mellett (*virtus, fortitudo, felicitas, „actio magna”*) már belehelyezi Mátyást is saját üdvtörténeti rendszerébe és antikrisztológiájába. Kifejti ugyanis, hogy Mátyást a pápa mesterkedései (*Romani Pontificis artes*) akadályozták meg abban, hogy II. Mehmed halála (1481!) után, a szultán fiainak egymás elleni harcát kihasználva a török ellen menjen, mivel az egyházfő neki adományozta a cseh királyi címet (1468!), s ezzel a csehek elleni háborúra tüzelte. „A pápák ugyanis” – szól az ítélet – „inkább vágytak a cseh egyházak elpusztítására, mint a fosztogató török visszaszorítására.”²¹ Melanchthon állítása – ahogy azt az év-

János, *A reformáció jegyében: A Mohács utáni félévszázad magyar irodalomtörténete* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1957²), 39.

¹⁸ „Északról peniglen ah bő Csehországot / Csehország határán ah Slézia tartománt.” FARKAS, „Az zsidó...”, 19.

¹⁹ „Quem [Matthiam – T. G.] nisi domesticæ seditiones, vicinorumque principum intempestiva bella detinuissent, ipseque Ladislaus, qui illi in imperio successit, pulchre institutam a Matthia militarem disciplinam servasset, eiusque tot praeclaras victorias persequutus fuisset, nae nos calamitatum omnium, quae postea sequutæ sunt, quibusque nunc involvimur, expertes, tranquillam et felicem in praesentia vitam duceremus.” Martinus BRENNERUS, „Generoso et Magnifico Domino... Francisco a Rewa... Martinus Brennerus... s. p. d.”, in Antonius BONFINIUS, *Rerum Ungaricarum decades tres, nunc demum industria Martini Brenneri... in lucem editæ...* (Basileae: Robertus Winter, 1543) a3r. Magyar fordítása: BRENNER Márton, „Révay Ferenchez”, in *Humanista történetírók*, szerk. KULCSÁR Péter, Magyar Remekírók, 7–13 (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1977), 11. Brenner életére legújabbán ld. ALMÁSI Gábor, „Egy különleges életút a 16. század első feléből: Martin Brenner, erdélyi szász humanista”, *Magyar Könyvszemle* 132 (2016): 14–30.

²⁰ [Philipp MELANCHTHON,] *Oratio de rege Pannoniae Matthia, recitata... a decano magistro Sebastiano Matthæo...* (Wittebergae: haeredes Petriseitz, 1551). A műre ld. IMRE Mihály, „Melanchthon paeonjai és magyarjai – adalékok a magyar protestantizmus történelmi identitásának alakulásához”, in Uő, *Az isteni és emberi szó párbeszéde: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmából*, Nemzet, egyház, művelődés 7 (Sárospatak: Hernád Kiadó, 2012), 119–170.

²¹ „Postea Mahometo mortuo, cum filii de regno dissiderent, occasio erat, rei praeclare gerendae; sed tristi Europae fato, averterunt Matthiam a bello Turcico Romani Pontificis artes, qui ei titulum tribuit regni Bohemici etiam contra Friderici imperatoris voluntatem. Malebant enim Pontifices deleri Bohemicas

számokkal jeleztük – már kronológiailag is problémás, s csupán arra szolgált, hogy a pápaságot tegye felelőssé a török visszaszorításának elmaradásáért, illetve Mátyásnak a Podjebrád György és a huszita csehek elleni hadjáratért, akik a protestáns történet-szemlélet szerint az igazak egyházának, „az igazság tanúinak” számítottak, vagyis a reformáció előfutárainak. A gondolat egyébként átment a Melanchthon, illetve Caspar Peucer által átdolgozott Carion-krónika 1572-es kiadásába is, és ahogy majd látni fogjuk, bizonyosan hatott e kiadvány révén is.²²

Ám az *Oratio*, s benne a Mátyással kapcsolatos állítások szemléltetést már előzőleg is terjedtek. Talán már e mű hatására emelte ki Bencédi Székely István is 1559. évi krónikájában, hogy Mátyás „Morvaba és Cseh országba a Romai keresztienység mellett” ment a husziták („husztok”) ellen.²³ Ez bizonyosan kritikus megjegyzés volt a részéről, mert a husziták iránt egész művében rokonszenvvel viseltetik.²⁴ Egyébként Bencédi Székely is dicsőítette Mátyást művében; forrásai Bonfini és talán Thuróczy voltak.²⁵ Mint említettük, Mátyás egyik vaskos „trufáját” is feljegyezte, ezzel is erősítve a hajdani

Ecclesias, quam grassantes Turcos reprimi.” Ld. MELANCHTHON, *Oratio...*, Biii r–v. A szövegrész fontosságát hangsúlyozza IMRE, „Melanchthon paeonjai...”, 131.

²² A jelentős részben szó szerinti átvétel: „Postea cum Mahomete mortuo, filiis de regno dissidentibus, discordia domestica occasiones rei praeclare gerendae oportunas [!] obiecit, tristi eum Europae fato a bello Turcico abduxerunt artes Pontificis Romani, qui regni Boemici titulo a Georgio Boiebracio in ipsum translató, nova bella accenderunt [!] inter Matthiam et Boiebracium atque Boiebracii successorem Ladislaum Polonum...” Iohannes CARION – Philippus MELANCHTHON – Caspar PEUCER, *Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historiis...* (Witebergae: Iohannes Crato, 1572), 679. Az *Oratio* hatását a Melanchthon-féle átdolgozott Carion-krónikára más vonatkozásban említi IMRE, „Melanchthon paeonjai...”, 137–139. A Mátyásról szóló részt egyébként már Peucer készítette, mivel Melanchthon csak Nagy Károlyig jutott el a Carion-krónika átdolgozásában (az eredetileg 1558–1567 között négy kötetben megjelent átdolgozás első két kötetét készítette ő, a másik kettőt Peucer). Ld. Martin ROEBEL, *Humanistische Medizin und Kryptocalvinismus: Leben und medizinisches Werk des Wittenberger Medizinprofessors Caspar Peucer (1525–1602)*, Neuere Medizin- und Wissenschaftsgeschichte: Quellen und Studien 31 (Freiburg: Centaurus Verlag & Media KG, 2012), 67.

²³ SZEKEL Estvan [BENCÉDI SZÉKELY István], *Chronica ex vilagnac jeles dolgairól* (Krakkó: Andrysowic, 1559), 218r. A szerzőre és a műre ld. HORVÁTH, *A reformáció jegyében...*, 48–54; BARTONIEK Emma, *Fejezetek a XVI–XVII. századi magyarországi történetírás történetéből (Kézirat gyanánt)*, s. a. r. RITOÓK Zsigmondné, bev. KLANICZAY Tibor (Budapest: MTA ITI – MTA Könyvtár, 1975), 101–108; SZABADOS György, *A magyar történelem kezdeteiről: Az előidő-szemlélet hangsúlyváltásai a XV–XVIII. században* (Budapest: Balassi Kiadó, 2006), 69–75; TÓTH Gergely, *Szent István, Szent Korona, államalapítás a protestáns történetírásban (16–18. század)* (Budapest: MTA BTK TTI, 2016), 78–79.

²⁴ Ld. erre példákkal: HORVÁTH, *A reformáció jegyében...*, 52–53.

²⁵ BENCÉDI SZÉKELY, *Chronica...*, 216v–217r; Vö. HORVÁTH, *A reformáció jegyében...*, 51; Thuróczy és Bonfini használatára ld. BARTONIEK, *Fejezetek...*, 104.

uralkodó izmosodó kultuszát.²⁶ Meglepő, népies ízű megjegyzés a részéről, miszerint Mátyást az „urak” ölték meg, mert már unták a háborút.²⁷

Míg Bencédi Székely esetében nem vehető biztosra, hogy befolyásolta Melanchthon Mátyással kapcsolatos állásfoglalása, ezt minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk Szikszai Fabricius Vazullal kapcsolatban, aki az 1565. évi Heltai-féle Bonfini-részkiadás elé írt előszót.²⁸ Imre Mihály már kimutatta, hogy a kötet bevezető verseiben egyértelmű Melanchthon értekezésének a hatása.²⁹ De ez a kapcsolat nem csak a versekben érhető tetten. Szikszai Fabricius már átveszi a *praeceptor* ama elméletét is, miszerint a pápai meszterkedések, illetve a szomszédos fejedelmek vonták el Mátyást a török hadjárattól.³⁰ Melanchthon állítása azért volt különösen fontos a magyar reformátor számára, mert egyrészt felmentést adott Mátyásnak a törökkérdés elhanyagolásának vádjá alól, másrészt kiváló érvet adott a magyarországi protestánsok kezébe a katolikusok és elsősorban a pápaság ellen. Megjegyzendő azonban, hogy Szikszai Fabricius tapintatosan elhallgatta, miszerint a pápa Mátyást a török helyett a husziták ellen ösztökölte – valószínűleg ő is érzékelte, hogy ebbe az irányba veszélyes lenne továbbmenni.

Egyéb érdekes részlet is található még az előszóban. Szikszai Fabricius kiemeli Mátyás alacsony származását, s egyben Isten által való kiválasztottságát, amit részben biblikus példákkal erősít meg (József, Jefte, Dávid, Dániel): ezzel már távolodik a humanista „vera nobilitas” eszméjétől.³¹ Nagyon fontos emellett a birodalmak számára kijelölt ötszáz éves periódus emlegetése Szikszai Fabriciusnál, a Mátyás által megtestesített csúcsponttal, majd a gyors romlás képével: ez az elmélet szintén a wittenbergi, melanchthoni történelemszemléletre megy vissza.³² Egyébként a Bonfini

²⁶ BENCÉDI SZÉKELY, *Chronica...*, 219v–220r. Vö. KRÍZA, A *Mátyás-hagyomány...*, 29–30; ld. még PÉTER Katalin, „Mohács nemzeti tragédiává válik a magyar történetben”, in „... *éltünk mi sokáig két hazában!*...” *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*, szerk. DÁNÉ Veronka, OBORNI Teréz, SIPOS Gábor, *Speculum Historiae Debreceniense* 9 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012), 17–25, itt: 21.

²⁷ BENCÉDI SZÉKELY, *Chronica...*, 221v. Bartoniek felhívja a figyelmet, hogy a gyilkosság leírása Szerémi György elbeszélését idézi. Vö. BARTONIEK, *Fejezetek...*, 103. Még ld. Uo., 62.

²⁸ BASILIUS FABRICIUS SZIKSZOVIANUS [SZIKSZAI FABRICIUS Vazul], *In Inclyti Matthiae Hunnyadis, Regis Hungariae augustissimi historiam ab Antonio Bonfinio conscriptam Basilii Fabricii Szikszoviani ad candidum lectorem praefatio*, in Antonius BONFINIUS, *Historia inclyti Matthiae Hunnyadis, regis Hungariae augustissimi... disposita a Casp. Helto...* (Claudiopoli: [Heltai], 1565) (2r–[6]r. [továbbiakban: *Praefatio*]. Fordítása: *Szikszai Fabricius Vazul* előszava... [Előszó], in KULCSÁR, *Humanista történetírók...*, 14–28.

²⁹ IMRE, „Melanchthon paeonjai...”, 167–168.

³⁰ „Ac nisi praclarissimi et toti Europae salutare conatus ipsius, tristi universi orbis Christiani fato, partim artibus Romani Pontificis, partim vicinorum etiam principum machinationibus impeditus fuisset [!], res longe maiores et utiliores fuerat gesturus.” SZIKSZAI FABRICIUS, „Praefatio...”, [4]r–v. Az átvétel egyértelmű a szóegyeztetések miatt („tristi... fato”, „artibus Romani Pontificis...” stb.). A szomszédos fejedelmek hibáztatása viszont Brenntől eredhet. Ld. a 19. és 21. jegyzetet!

³¹ SZIKSZAI FABRICIUS, „Praefatio...”) (2v.

³² Uo., [3]r–[4]r, illetve SZIKSZAI FABRICIUS, „Előszó...”, 19–20. A kérdésre újabban, további irodalommal ld. TÓTH Gergely, „Lutheránus országtörténet újszoikuk keretben: Révay Péter Monarchiája”, in *Clio*

művére alapozott dicsőítés adja a kötőanyagát az egész előszónak, de már határozott protestáns élel.

A cseh probléma: lehet-e protestáns királyeszmény
a huszitákkal háborúzó Mátyás?

Az *Oratio*ban megfogalmazott állítás Mátyás cseh háborújáról már kezdettől rejtett magában veszélyeket. Melanchthon nem csupán a pápa kritikájának szánta, hanem Mátyást is bírálta egyben. Az *Oratio* szavai szerint Mátyás azzal, hogy belebonyolódott a csehek elleni háborúba, elmulasztotta, hogy Európa számára üdvös dolgokat tegyen; seregei pusztították Csehországot és a szomszédos tartományokat.³³ Szikszai Fabricius jó érzékkel csak a pápa kritikáját vette át az *Oratio* szövegéből. Ám úgy tűnik, hogy a cseh háborúk behozatala a Mátyás-narratívába időzített bomba volt, amely nemsokára „robbant” is.

Heltai Gáspár 1575-ben megjelent magyar nyelvű *Krónikája* a legnagyobb hatású Mátyásról szóló könyv volt a 16. században, a Zsámboky-féle teljes Bonfini-kiadás mellett. Heltai is Bonfini fordította, vagy inkább tömörítette, s ezáltal Mátyással kapcsolatban is az itáliai hagyományt közvetítette; ugyanakkor pápa- és klérusellenes kiszólásaival reformátori értelmezésben adja elő a magyar történetet, így a nagy nemzeti király uralmát is.³⁴ Művére emellett hatással lehetett Szikszai Fabricius Mátyás-képe, így az ötszáz éves időszak, s az ennek csúcán álló Mátyás képze.³⁵ Heltai elbeszélésben azonban a Szentszék ösztönzésére megindított cseh hadjárat szintén nemcsak a pápa bűne, hanem Mátyásé is, amiért engedett a pápa biztatásának, s egyben saját bosszú- és hatalomvágyának, s mindez súlyos következményekkel járt. Szerzőnk szerint ugyanis Mátyás később kénytelen volt belátni – miután nem őt választották cseh királynak –, hogy hiábavaló volt a sok véráldozat, miközben ő adókkal nyomorgatta az országot, ráadásul a török is megerősödött időközben.³⁶ Heltai súlyos kritikája – véleményem szerint – azzal fenyegetett, hogy a protestáns múltértelmezés számára elvesz Mátyás személye, s ezzel az ellenoldal számára válik felhasználhatóvá.

Alighanem Heltai, vagy éppen Melanchthon elmarasztaló ítéletének köszönhető, hogy Magyarai István híres munkájában már a protestáns Mátyás-kultusz elbizonytalanó-

inter arma: Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról, szerk. TóTH Gergely, Monumenta Hungariae Historica: Dissertationes (Budapest: MTA BTK TTI, 2014), 117–147, 135.

³³ Ld. MELANCHTHON, *Oratio...*, Biii(v).

³⁴ A Mátyásról szóló részt ld. HELTAI Gáspár, *Krónika az magyaroknak dolgairól*, kiad. KULCSÁR Margit, bev. KULCSÁR Péter, Bibliotheca Historica (Budapest: Magyar Helikon, 1981), 266–402. A mű protestáns jellegére ld. KULCSÁR Péter, „A történetíró Heltai (Kiadás- és szövegtörténeti áttekintés)”, in KULCSÁR, *Eszmék, legendák...*, 143–170, 164–165.

³⁵ Vö. KULCSÁR Péter, „A humanista történetírás”, in Kulcsár Péter: *Humanista történetírás Magyarországon (tanulmányok)*, Kisebbségkutatás Könyvek (Budapest: Lucidus Kiadó, 2008), 60–93, 88.

³⁶ Uo., 310–318. Heltai már az 1565-os Bonfini-kiadásban is ugyanebben a hangnemben bírálta – a margószövegekben – Mátyás csehek elleni hadjáratát.

dása figyelhető meg.³⁷ Magyarai – egyértelműen Szikszai Fabriciust követve – szót ejt még az ötszáz éves periódusról, s az ennek csúcán lévő jó fejedelmekről, mint Hunyadi János (!) és Mátyás király³⁸ – de éppen csak megemlíti őket, Mátyás uralmának tárgyalását, személyének dicséretét teljesen mellőzi. Nem követi tehát Melanchthont és Heltait a negatív ítélet megfogalmazásában – habár a Melanchthon és Peucer által szerkesztett Carion-krónikát bizonyosan ismerte –,³⁹ de már nem is eszményíti a királyt, mivel alighanem belátta, hogy Mátyás katolicizmusa, és a cseh hadjárat ügye könnyen a protestáns oldal ellen fordítható. S ha így gondolta, tökéletesen igaza volt. Pázmány a *Feleletben* már azzal vágott vissza, hogy hiába emlegeti Magyarai az ötszáz éves boldog időszakot és a két Hunyadit, hiszen Mátyás nem „Luther lova farkát tartotta”, hanem derék katolikus volt, aki mindig engedelmeskedett a pápának, tehát ellenfele helytelenül példálózik vele.⁴⁰

Két megoldási kísérlet a problémára: Révay Péter és Szenci Molnár Albert

Amikor Révay Péter 1619–1620-ban, a pozsonyi várban megírta nagy országtörténetét, a *De Monarchiá*t, az ország egy újabb nagy válságot élt át, s szerzőnkre is hatással voltak a falakon kívül zajló események. Révay II. Mátyás embere volt, és a hatalomváltás után is hű maradt a dinasztiahoz, mert még reménykedett a Habsburg kormányzatban, bár a katolikus liga és a pápa támogatottjának, II. Ferdinándnak a trónra lépése már elbizonytalanította. Valószínűleg ezért erősödött fel rendi öntudata és lutheránus pápaellenessége kéziratos munkájában. A katolikus egyházfők bírálatában a Carion-krónikát, illetve a magdeburgi *centuriákat* követi: sorjáznak művében a kritikus megjegyzések a pápa mesterkedéseiről, praktikáiról, mint ahogyan elődei, Székely, Szikszai Fabricius, Heltai, Magyarai munkáiban.⁴¹

A markáns pápaellenesség indíthatta Révayt arra, hogy Mátyás uralkodásának leírásakor is a Szentszék felelősségét, „bűneit” emelje ki – ezt viszont egy addig nem

³⁷ A mű kiadása: MAGYARI István, *Az országokban való sok romlásoknak okairól*, s. a. r. KATONA Tamás, utószó MAKKAJ László, Bibliotheca Historica (Budapest: Magyar Helikon, 1978).

³⁸ Uo., 99.

³⁹ Többször is idézi a művet. Uo., 52, 62–63, 96. stb.

⁴⁰ PÁZMÁNY Péter, *Felelet Magyarai István sárvári prédikátornak az ország romlása okairól írt könyvére* (1603), s. a. r. HARGITTAY Emil, Pázmány Péter Művei 1 (Budapest: Universitas, 2000), 240–241, 243. A szöveghelyre és a problémára általában még ld. BENE Sándor, „Ratio temporum: Dániel próféta és a magyar történetírás”, in TÓTH, *Clio inter arma*, 87–116, 110–111. (101. jegyz.)

⁴¹ Révay műve: Petrus de REWA [RÉVAY Péter], *De monarchia et sacra corona Regni Hungariae centuriae septem...* (Francofurti: Götz, 1659). Tartalmáról, így pápa- és klérusellenességéről bővebben írtunk korábbi tanulmányunkban. Ld. TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 133–134, 135–137. Véleményünk szerint egyértelműen e klérusellenes szemléletnek tudható be, hogy a tudós koronaőr nagy terjedelemben tárgyalta Váradi Péter kalocsai érsek Mátyás király általi bebörtönzését – Révay ugyanis soha nem mulasztotta el az alkalmat, ha egy főpapról valami rosszat írhatott. Az epizódot ld. RÉVAY, *De monarchia...*, 49. A történetet más vonatkozásban tárgyalta PETNEHÁZI, „Kovacsóczy Farkas...”, 291–292, 294–299.

kiaknázott forrás segítségével vitte véghez. Kezébe jutottak ugyanis Mátyás diplomáciai levelei,⁴² s ezek közül válogatta ki a neki tetsző, céljainak megfelelő episztolákat. Az általa idézett levelek egy része Mátyásnak a Szentszékkal szembeni panaszairól, vádjairól szól, míg a másik csokor arról, hogy a császár, a pápa és más fejedelmek egyfolytában akadályozzák a magyar királyt, de legalábbis nem segítik a török ellen – mármint Mátyás szerint.⁴³ Jellemző, hogy Révay még a levelek szövegébe is belenyúl: az idézetekben ugyanis kiveszi belőlük a pápa bevett megnevezéseit (például „a sanctissimo domino nostro”), s lecseréli az egyszerű „pápa” szóra („a Pontifice”) – nyilván azzal a céllal, hogy a király és a Szentszék közötti konfliktusos viszony narratíváját még a megtisztelő titulusok se „zavarják”.⁴⁴ Vagyis e levélválogatással a tudós koronaőr egyrészt „bizonyította”, hogy Mátyás nem volt a pápa kegyeltje, illetve kiszolgálója – sőt, a Szentszékkal számos vitája volt –, másrészt a királyt felmentette a török elleni hadjárat elmaradásának ódiума alól.

Persze elhallgatásra Révaynak is szüksége volt, csakúgy, mint Szikszai Fabriciusnak vagy Magyarinak. Sőt, ő odáig ment, hogy kihagyta a huszitákat az egész magyar történelemből (nem szerepel a műben Husz megégetése, továbbá Zsigmond, Hunyadi János és Mátyás husziták elleni háborúi stb.). Ez a meghökkentő lépés valójában több szempontból is megfelelő lehetett számára. Egyrészt 1619-ben, a cseh felkelés idején egy császárhű, de II. Ferdinánd egyházpolitikájával elégedetlen evangélikus történész számára meglehetősen nehéz feladvány lett volna a husziták tárgyalása; könnyebb volt mellőzni a problémát. Emellett Révay, a tizenöt éves háború veteránja láthatóan egy tökéletes, makulátlan Mátyás-figurát akart, amely a protestáns olvasó számára is megfelelő: egy törökverő hőst, aki hadi fegyelmet tartott seregében.⁴⁵ Ebbe a képbe nem fért bele a cseh hittestvérek elleni háború. Így a huszitáknak menniük kellett: maradt helyettük a Szentszékkal haragban lévő Mátyás, akit szerzőnk – Szikszai Fabriciust és Magyarit követve – ugyancsak a magyar monarchia ötszáz évének csúcspontjára helye-

⁴² Révay az ún. Nádasdy-féle nagyobb kódexet használta a levelek idézéséhez. Mai lelőhelye: EK Kézirattár G 39. A kódexre ld. JÁNOSI Monika, „A Szent István törvényeit tartalmazó kódexek”, *Magyar Könyvszemle* 94 (1978): 225–254, itt: 235–250. Révay egy helyen kifejezetten utal is a kódexre, de egyébként is biztosra vehető, hogy ezt használta a levelek idézéséhez, mivel a kódex vonatkozó helyein apró macskakör-mök láthatók azok mellett a sorok mellett, amelyeket később idézett. Ld. például EK G 39. f. 214r, illetve RÉVAY, *De Monarchia...*, 42. A kódexre való konkrét hivatkozást ld. Uo., 48.

⁴³ A levélidézeteket ld. Uo., 45–49. Még ld. TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 134.

⁴⁴ A párhuzamos szöveghelyeket ld. EKK G 39. 204r, illetve RÉVAY, *De Monarchia...*, 45. A jelenségre számos további példát lehet hozni.

⁴⁵ Ld. Uo., 50–52. A Mátyás alatti jó katonai fegyelem (*militaris disciplina*), s annak „visszasírása” hamar toposz lett a magyar (és külföldi) történetírásban; Bonfininél is megvan, de aztán emlegeti Iovius, nem sokkal később Brenner Márton a fent említett előszavában, később Forgách Ferenc, Brutus, Istvánffy, Révay, sőt, utóbb Zrínyi Miklós is. A kérdést kimerítően tárgyalja (de Ioviust, Brutust, Révayt nem említi) KARDOS Tibor, „Adatok a magyar irodalmi barokk keletkezéséhez”, *Magyarságtudomány* 1 (1942): 65–93, itt: 68–81.

zett.⁴⁶ Révay úgy festette meg a hajdan volt nemzeti királyt, mint aki „Augustushoz hasonlóan” aranykort teremtett,⁴⁷ és csak ellenfelei akadályozták meg, hogy a török ellen is sikeres legyen.

A jeles református tudós, Szenci Molnár Albert Révayval szinte egy időben, 1621-ben vette elő Mátvás történelmi figuráját, mégpedig a *Dictionarium* ez évi kiadásának ajánlásában. A dedikáció címezte ura és „jótévője”, Bethlen Gábor erdélyi fejedelem, illetve „választott magyar király” volt, akit szerzőnk Mátvással állított párhuzamba.⁴⁸ Az egykori magyar uralkodó és a huszitizmus viszonyának kényes ügyét Szenci Molnár egy elég merész húzással oldotta meg: nem került ki a témát, de csak azt emelte ki belőle, amire szüksége volt. Szerzőnk ugyanis azt hangsúlyozta, hogy amiképpen Mátvás szövetséget kötött az „evangéliumi hitű” Podjebrád Györggyel, és elvette annak lányát feleségül, akképpen szövetekezett Bethlen az „igazhitű” Frigyes cseh királlyal, a birodalom első választófejedelmével.⁴⁹

Szenci Molnár tehát éppen hogy kihangsúlyozta Podjebrád György huszitizmusát az „evangéliumi hitű” (*evangelicus*) jelzővel, továbbá Mátvásnak a Podjebráddal való kezdeti jó viszonyát tematizálta.⁵⁰ Persze a Mátvás–Bethlen párhuzam így is sántított, hiszen a következő mondatban már a hajdani királyt az ország, míg az erdélyi fejedelmet a hit védelmezőjeként tüntette fel. Amint arra Imre Mihály helyesen rámutat, az utóbbi esetben Szenci Molnár már nemigen találhatott Mátvás hadjáratai között olyat, amely Bethlen „hitért vívott harcának” az előképe lehetett volna, továbbá el kellett hallgatnia a hajdani király csehek elleni háborúját is.⁵¹ Vagyis mind Révay, mind Szenci Molnár arra kényszerült, hogy „szelektív” forráskezeléssel, bizonyos tényeket kihagyva tegye szalonképessé Mátvás figuráját a protestáns olvasóközönség szemében.

⁴⁶ RÉVAY, *De Monarchia...*, 46–47; TÓTH, „Lutheránus országtörténet...”, 134–135.

⁴⁷ „...quodque de Augusto Imperatore dicitur, quod Romam latericiam effecit marmoream, hic Matthias Augusto similis Monarchiam S. Coronae ferream commutavit in auream, hoc est illustravit domi forisque victoriis, triumphis atque disciplina militari condecoravit, legibus et artibus pacis multiplicibus.” Ld. RÉVAY, *De Monarchia...*, 45.

⁴⁸ Albertus MOLNAR [SZENCI MOLNÁR Albert], „Serenissimo ac potentissimo Gabrieli, electo Ungariae, Dalmatiae et Sclavoniae regi, Transsylvaniae principi ac Siculorum comiti etc. Domino et euergetae suo clementissimo”, in SZENCI MOLNÁR Albert, *Lexicon Latino-Graeco Ungaricum: Iam recens tertia cura recognitum... item Dictionarium Ungarico-Latinum...*, (Heidelbergae: Geyder, 1621): (2r–): (4v. Az ajánlást részletesen elemezte IMRE Mihály, „Úton járásnak megírása”. *Kulturális emlékezet, retorikai-poétikai elvek érvényesülése Szenci Molnár Albert műveiben*, Humanizmus és reformáció 31 (Budapest: Balassi Kiadó, 2009), 213–220.

⁴⁹ „...ille [Matthias – T. G.] evangelici regis Bohemiae Georgii Podebragii filiam duxit uxorem, et cum eo foedus iniit; tu cum Serenissimo eiusdem regni orthodoxo Rege Friderico, imperii primario electore foedus pepigisti, quod etiam compaternitatis nexu confirmasti.” SZENCI MOLNÁR, „Serenissimo ac potentissimo...”: (3r.

⁵⁰ Még ld. IMRE, „Úton járásnak megírása...”, 216.

⁵¹ Uo., 216–217.

Katolikus válaszok és a protestáns Mátyás-kultusz elhalványodása

Időközben a katolikus szerzők – miközben protestáns ellenfelekkel vitáztak, illetve az ő Mátyás-képüket kritizálták – maguk is megtalálták a hajdani király nekik tetsző vonásait. Pázmányt fentebb már említettük. Idekívánczik még egy 1608. évi beadványa a vallásszabadság ügyében – az iratban mások mellett megemlíti Mátyást, mint aki fellépett az eretnekek ellen.⁵² Balásfi Tamás boszniai püspök, Pázmány hű fegyvertársa 1620. évi vitáiratában azzal vágott vissza a Mátyás király szabad megválasztásával példálózó Alvinczi Péternek, hogy Mátyás bizony jó katolikus volt, így ő, Balásfi, a hit dolgában sokkal közelebb áll hozzá, mint református vitapartnere.⁵³ Egy másik művében Balásfi már egyenesen azt emlegeti, hogy Mátyás, a pápa hűséges szolgája számos győzelmet aratott az Istentől és a római Szentszéktől elrugaszkodott cseh husziták ellen.⁵⁴ A jezsuita neveltetésű Erdődy György 1633-ban kinyomtatott tézislapján pedig Hunyadi Mátyás alatt áll, hogy ő „a törökök és az eretnekek legyőzéséért” (*ob Turcas et haereticos victos*) szerepel az Erdődy által megjelenített hitvédő királyok között.⁵⁵ Mindez világosan jelezte, hogy Mátyás személyére a katolikus múltszemlélet is igényt tart, és sikerrel is használja fel a személyét.

Ezzel párhuzamosan a protestáns oldalon mintha lemondtak volna az egykori „királyeszményről”. A *Florus Hungaricus* református szerzője, Nadányi János 1663-ban már kertelés nélkül leírja, hogy Mátyás a pápa tanácsára indított háborút az eretnekeknek tekintett csehek ellen – ahelyett, hogy a török ellen ment volna. Sőt, Nadányi azt is megjegyzi, hogy Mátyás a könnyebb ellenállás és a nagyobb zsákmány miatt választotta egykori apósa királyságát, mert a török fejedelem nagy vitézsége őt is aggasztot-

⁵² PÁZMÁNY Péter, *Összegyűjtött levelei*, s. a. r. HANUY Ferenc, I. köt. (1601–1628) (Budapest: Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem, 1910), 29. A beadványt elemzi és a fenti részletre felhívja a figyelmet BITSKEY István, „Pázmány Péter és a protestáns vallásszabadság”, in BITSKEY István, *Hitvédelem, retorika, reprezentáció Pázmány Péter életművében*, 15–23 (Budapest: Universitas Kiadó, 2015), 18.

⁵³ THOMAS BALASFI, *Apologia pro clero et aliis catholicis Hungariae, sive refutatio libelli, cui titulus est, Querela Hungariae...* (Viennae Austriae: Gelbhaar, 1620), 52–54. A kérdésre bővebben ld. TÓTH Gergely István, „Politika, történelem, múltszemlélet három 17. századi kanonok műveiben: Balásfi Tamás, Ráttkay György és Bársony György munkái”, in *Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*, szerk. VARGA Szabolcs és VÉRTESI Lázár, Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3, 297–314 (Pécs: Történetészégi Egyesület – META-Egyesület, 2018), 301–302.

⁵⁴ „An [Matthias – T. G.] Fridericum Viennae ab Hussitis obsessum, Catholicae fidei, Romanoque Pontifici deditissimus non liberavit, Bohemis perterritis, et eo, unde venerant, refugientibus? Imo de Bohemis Hussitis, qui a Deo, Romana, Apostolicaque sede desciverant, totidem victoriis, quot illos bellis adortus est, triumphavit, occupata possessaque Moravia, Silesia, et Lusatia, et tandem defuncto Hussita rege Podebradio ab ipsis Bohemis in regem quoque est electus.” THOMAS BALASFI, *Christiana responsio ad libellum Calvinisticum Alberti Molnar...* (Viennae Austriae: Gelbhaar, 1621), 98–99.

⁵⁵ Ld. GALAVICS Géza, *Kössünk kardot az pogány ellen: Török háborúk és képzőművészet* (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1986), 73–74; RÓZSA György, „Thesenblätter mit ungarischen Beziehungen”, *Acta Historiae Artium*, 33 (1987–1988): 257–289, 259.

ta.⁵⁶ A 18. század elején írt református egyháztörténetében Debreceni Ember Pál még menti a menthetőt, és közli Johannes Laetus holland egyháztörténész ama állítását, miszerint Mátyás előbb száműzte országából Moldvába a huszitákat, ám később, megismerve az „igazságot” és az elüldözöttek ártatlanságát, visszafogadta őket. Ezzel mintegy megpróbálta visszaterelni Mátyást a protestáns üdvtörténetbe.⁵⁷ A század folyamán azonban az evangélikus tudósok már konfesszionális felhangok nélkül szóltak a királyról, s csupán annak kultúrateremtő tevékenységét emelték ki. Erre elég idézni Czvittinger Dávid írói lexikonát, amelyben a szerző nagy terjedelemben ír Mátyásról, de nem tesz kísérletet arra, hogy felekezeti szempontból „hasznosítsa” alakját.⁵⁸

Összegzés

Amint láttuk, Mátyás népszerűsége, illetve a körülötte kialakult humanista kultusz alól a reformátorok sem tudták kivonni magukat, s ezért megpróbálták a jeles királyt egy eszményi történelmi alakká formálni, amely a reformáció hívei, illetve történelemképe számára is befogadható. Már a korai szerzők, Farkas András és Bencédi Székely István is magasztalták őt munkáikban, majd Philipp Melanchthon helyezte bele az egyetemes protestáns históriába az uralkodót, akit csak a „pápai ármány” térített el a török hadjárattól, s vitt bele a „tisztá hitű” cseh husziták elleni háborúba. Melanchthon elméletét visszhangozta Szikszai Fabricius 1565. évi Bonfini-előszava is, de csak a pápa felelősségét emelte ki, a cseh háborút elhallgatta. Heltai Gáspár azonban levonta a szükség-szerű következtetést, miszerint Mátyás a pápa engedelmes híveként, „kábaságból” indított háborút a csehek ellen, amiért aztán elérte Isten büntetése. Ezen a vigasztalan képen Révay Péter még megpróbált fordítani, amikor módszeresen szelektált diplomáciai levelek közlésével egy pápaellenes Mátyás portréját alkotta meg, miközben a huszitákat, mint zavaró tényezőket egyszerűen kiiktatta munkájából. Szenci Molnár Albert viszont éppen hogy kihangsúlyozta Mátyás szövetségét az „evangéliumi hitű” Podjebrád Györggyel – illetve házasságát annak lányával –, s elhallgatta a magyar király későbbi háborúját egykori apósa ellen. E kísérletek azonban nem bizonyultak sikereseknek, s időközben a katolikus tábor – így Pázmány Péter és Balásfi Tamás – a protestánsokkal való polémia közben, mintegy ellenfeleik Mátyás-tiszteletére válaszul megtalálták a nagy nemzeti uralkodóban a török- és eretnekverő király ideális figuráját.

⁵⁶ Ld. Johannes NADÁNYI, *Florus Hungaricus* – NADÁNYI János, *A magyar Florus*, kiad. HAVAS László, AΓΑΘΑ 11 (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2001), 204–206.

⁵⁷ [DEBRECENI EMBER PÁL]–Fridericus Adolphus LAMPE, *Historia ecclesiae reformatae in Hungaria et Transylvania...* (Trajecti ad Rhenum: van Poolsus, 1728), 39–40.

⁵⁸ David CZVITTINGERUS, *Specimen Hungariae literatae...* (Francofurti et Lipsiae: Kohlesius, 1711), 102–110.